

УДК 330.3+364

JEL CLASSIFICATION: O35

В.Л. ЖАХОВСЬКА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бульв. Т. Шевченка, 60

E-mail: valentinnazh@gmail.com

ORCID 0000-0002-2361-1088

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Сільське населення соціально вразливе більшою мірою ніж міське, частіше підпадає під ризики бідності та соціального відчуження. Його зайнятість за наймом чи самозайнятість в особистому селянському господарстві не є гарантією гідного рівня життя, а отримувані пенсії не набагато вищі за прожитковий мінімум. Низький ступінь особистої відповідальності сільського населення працездатного віку, недостатня фінансова грамотність, домінування споживацьких настроїв без огляду на майбутнє (добровільна відмова від обов'язкових внесків у соціальні фонди, неформальна зайнятість, нелегальна зайнятість, зокрема за кордоном), недобросовісність посадових осіб, що відповідали за документообіг ліквідованих сільгоспідприємств призводять до ускладнення перспектив соціального, у тому числі пенсійного забезпечення селян. Унаслідок цього перед новоутвореними сільськими та селищними громадами в умовах розширення їхньої компетенції в процесі децентралізації постають серйозні виклики не тільки у короткостроковому, але й у довгостроковому періоді. Виходячи з цього, метою статті є визначення сучасних тенденцій соціального захисту та пенсійного забезпечення сільського населення, а також обґрунтування найгостріших соціальних задач для органів місцевого самоврядування в контексті децентралізаційних реформ у сучасному державному управлінні та підвищення соціального статусу держави. Визначено шляхи отримання неправомірних соціальних виплат селянам, які, з одного боку, компенсують нестачу джерел трудових доходів через звуження загальної місткості сільського ринку праці, а з іншого, — призводять до неефективного використання бюджетних коштів. Обґрунтовано необхідність збереження норм забезпечення державою педагогічних працівників, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерів, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих поселеннях і проживають у них, безплатним користуванням житлом з опаленням і освітленням. Виявлено недоліки системи збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, згідно з якою фермери зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах. Доведено недоцільність гендерного підходу під час призначення пенсій за віком на пільгових умовах деяким працівникам сільського господарства.

Ключові слова: соціальний захист, пенсійне забезпечення, сільське населення, сільська громада, децентралізація.

© ЖАХОВСЬКА В.Л., 2019

V.L. Zhakhovska
PhD (Economics), Senior Research
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: valentinnazh@gmail.com
ORCID 0000-0002-2361-1088

CURRENT TRENDS OF SOCIAL PROTECTION AND PENSION SUPPORT FOR RURAL POPULATION IN UKRAINE

The rural population is more socially vulnerable than the urban population, it is more often at risk of poverty and social exclusion. Their employment or self-employment in the private peasant economy is not a guarantee of a decent standard of living, and the received pensions are not much higher than the subsistence level. Low degree of personal responsibility of rural population of working age, lack of financial literacy, consumer sentiment domination without regard for the future (voluntary refusal of mandatory contributions to social funds, informal employment, illegal employment, including employment abroad), malpractice of officials, who are responsible for the document management of the liquidated agricultural enterprises, lead to complication of social prospects, including pension provision of the peasants. As a result, emerging rural and urban communities face increasing challenges in the decentralization process, not only in the short term but also in the long term. Therefore, the purpose of the article is to identify current trends in social protection and pension provision for the rural population, as well as to justify the most pressing social problems for local governments in the context of decentralized reforms in modern government and to enhance the social status of the state. The ways of obtaining of wrongful social payments by the peasants, which, on the one hand, compensate for the lack of sources of labor income by narrowing the overall capacity of the rural labor market, and on the other, lead to inefficient use of budget funds, are determined. The necessity to preserve the norms of providing the state with pedagogical workers working in rural and urban settlements, as well as pensioners who previously worked as pedagogical workers in these settlements and lived in them with free use of housing with heating and lighting, is substantiated. The deficiencies in the system of collection and accounting of the single compulsory state social insurance contribution are identified, according to which farmers are obliged to pay a single social contribution, if they do not belong to persons who are subject to insurance on other grounds. The inappropriateness of the gender approach in assigning retirement pensions on preferential terms to individual agricultural workers are proved.

Keywords: social protection, pension, rural population, rural community, decentralization.

В.Л. Жаховская
канд. экон. наук, старш. научн. сотруд.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Тараса Шевченко, 60
E-mail: valentinnazh@gmail.com
ORCID 0000-0002-2361-1088

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Сельское население социально уязвимо в большей степени, чем городское, оно чаще подпадает под риски бедности и социального отчуждения. Его занятость по найму или самозанятость в личном сельском хозяйстве не является гарантией достойного уровня жизни, а получаемые пенсии ненамного выше прожиточного минимума. Низкая степень личной ответственности сельского населения трудоспособного возраста, недостаточная финансовая грамотность, доминирование потребительских настроений без оглядки на будущее (добровольный отказ от обязательных взносов в социальные фонды, неформальная занятость, нелегальная занятость, в том числе за рубежом), недобросовестность должностных лиц, которые отвечали за документооборот ликвидированных сельхозпредприятий, приводят к усложнению перспектив социального, в частности пенсионного обеспечения селян. В результате перед новообразованными сельскими и поселковыми общинами в условиях расширения их компетенции в процессе децентрализации возникают серьезные вызовы не только в краткосрочном, но и в долгосрочном периоде.

Исходя из этого, целью статьи является определение современных тенденций социальной защиты и пенсионного обеспечения сельского населения, а также обоснование наиболее острых социальных задач для органов местного самоуправления в контексте децентрализационных реформ в современном государственном управлении и повышение социального статуса государства. Определены пути получения неправомерных социальных выплат селянам, которые, с одной стороны, компенсируют недостаток источников трудовых доходов из-за сужения общей емкости сельского рынка труда, а с другой — приводят к неэффективному использованию бюджетных средств. Обоснована необходимость сохранения норм обеспечения государством педагогических работников, работающих в сельской местности и поселках городского типа, а также пенсионеров, ранее работавших педагогическими работниками в этих поселениях и проживающих в них, бесплатным пользованием жильем с отоплением и освещением. Выявлены недостатки системы сбора и учета единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование, согласно которой фермеры обязаны платить единый социальный взнос, если входят в число лиц, подлежащих страхованию на других основаниях. Доказана нецелесообразность гендерного подхода при назначении пенсий по возрасту на льготных условиях некоторым работникам сельского хозяйства.

Ключевые слова: социальная защита, пенсионное обеспечение, сельское население, сельская община, децентрализация.

Постановка проблеми та актуальність. В умовах сучасної децентралізації влади в Україні сільські та селищні ради об'єднаних територіальних громад отримують широкі повноваження щодо забезпечення соціального благополуччя населення, зокрема можливість спрямувати більші ресурси на вирішення соціальних проблем. Самостійність місцевих органів влади у сфері соціального управління (від координації діяльності об'єктів соціальної інфраструктури до вирішення питань щодо розподілу коштів на соціальні цілі) спроможна забезпечити нову якість задоволення публічних потреб сільського населення. Складність реалізації найактуальніших напрямів соціального захисту пов'язана з дотриманням законності призначення соціальних допомог та пенсій, недопущенням фальсифікацій і виявленням реально нужденних осіб. Важливим питанням є пошук способів компенсації соціальної несправедливості у системі пенсійного забезпечення, зокрема для тих, хто працював у колгоспах, сільськогосподарських кооперативах, фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах (організаціях). Значна їх частина була ліквідована, що призвело до вимушеного переходу звільнених працівників до сфери неформальної зайнятості і, як наслідок, — дефіциту трудового стажу, а також ускладнення процедури його підтвердження. Виникає необхідність проаналізувати різні аспекти функціонування системи соціального захисту та пенсійного забезпечення сільського населення в утворених сільських громадах. Це дасть змогу окреслити коло проблем у цій сфері та скоординувати розвиток місцевого самоврядування, стратегічного планування та бюджетної політики на їх ефективне вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, коли вартість життя населення зростає швидше, ніж його реальні доходи, наукові дослідження системи соціального захисту в Україні мають високу практичну значущість. Вагомий внесок у висвітлення головних проблем соціального управління, впливу процесів децентралізації на соціально-економічний розвиток країни, механізму соціального захисту населення тощо зробили такі вчені: А.І. Амоша (A.I. Amosha), А.Л. Баланда (A.L. Balanda), Н.П. Борецька (N.P. Boretska), О.М. Бородіна (O.M. Borodina), Т.А. Заяць (T.A. Zajats [1]), Е.М. Лібанова (E.M. Libanova), О.В. Макарова (O.V. Makarova), В.П. Мікловда (V.P. Miklovda), В.М. Новіков (V.M. Novikov), О.Ф. Новікова (O.F. Novikova), М.І. Пітюлич (M.I. Pitulych), У.Я. Садова (U.Ya. Sadova), Л.К. Семів (L.K. Semiv). Становлять інтерес наукові дослідження, спрямовані на оцінку стану дотримання державних

соціальних гарантій та виконання соціальних зобов'язань, а також обґрунтування механізмів і напрямів забезпечення соціальної орієнтації економіки для удосконалення якості державного управління, зокрема на місцевому рівні [2, 3]. Особливе значення мають результати наукових досліджень, спрямованих на виявлення недостатніх темпів нагромадження соціального капіталу сільських громад і нерозвиненість відповідного інституційного середовища соціального розвитку у селах [4].

Новизна роботи полягає у виявленні передумов поширення небажаних тенденцій у соціальному захисті та пенсійному забезпеченні сільського населення з метою їх урахування і коригування на місцевому рівні в умовах сучасного розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, яке суттєво розширює компетенцію останніх.

Мета статті полягає у визначенні сучасних тенденцій соціального захисту та пенсійного забезпечення сільського населення, а також обґрунтуванні найгостріших соціальних задач для органів місцевого самоврядування в контексті децентралізаційних реформ у сучасному державному управлінні і підвищення соціального статусу держави.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу — для групування підходів дослідження структури та динаміки соціального забезпечення сільського населення України; абстрагування та узагальнення — для визначення особливостей та обмежень у призначенні соціальних виплат та пенсій сільському населенню в умовах соціально-економічної нестабільності; статистичних порівнянь — для оцінки тенденцій соціального захисту та пенсійного забезпечення, оцінювання проблем і виявлення кризових явищ у системі задоволення базових соціальних потреб сільського населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні на соціальні виплати населенню в 2018 році було витрачено близько 140 мільярдів гривень [5]. У цей же період завдяки проведенню Міністерством фінансів України верифікації соціальних виплат, перевірки їхньої адресності і ефективності використання бюджетних коштів виявлено 5,9 млрд гривень неправомірно призначених соціальних виплат населенню [6]. Серед них: незаконне одержання допомоги по безробіттю, пенсії «мертвим душам», виплати «загубленим паспортам», субсидії на оплату житлово-комунальних послуг зовсім не бідним, і допомога «внутрішньо переміщеним особам», які юридично оформили статус, а фактично так і залишилися проживати на території, непідконтрольній уряду України. Водночас, поза сферою соціального захисту залишаються деякі категорії сільського населення.

Сільське населення соціально вразливе більше за міське, частіше підпадає під ризики бідності та соціального відчуження. Як наслідок, фінансове навантаження державного та місцевих бюджетів соціальними зобов'язаннями перед селянами досить високе. Сільському населенню властивий високий рівень безробіття (у 2018 році він становив 9,2 %, а у місті 8,6 %). Рівень середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві становить лише 85 % від середньоекономічного значення. Третина працюючих селян — самозайняті особи. Якщо у містах самозайнятими є фізичні особи — підприємці, які сплачують податок та є соціально захищеними, то в сільській місцевості — це в переважній більшості зайняті в особистих селянських господарствах, які здебільшого не мають соціальних гарантій. Як показує аналіз даних щодо надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям (тим, які постійно проживають на території України та мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї) у сільських поселеннях частка

тих, хто потребує такої допомоги, набагато більша, ніж у містах. Так, у 2017 р. кількість сімей, яким призначена допомога протягом року, у розрахунку на 1000 осіб наявного населення становила 59,9 одиниць у сільських поселеннях проти 40,1 у містах (у 2015 р. співвідношення цих показників було аналогічним – 59,5 та 40,5 відповідно). Середній розмір допомоги малозабезпеченим сільським сім'ям у 2017 р. становив 2784,43 грн, міським – 2225,84 грн. Сума цієї допомоги у розрахунку на 1000 осіб населення у селах становила 115,16 грн, у містах – 27,28 грн (табл. 1).

Разом із цим, у сільських поселеннях фіксуються зловживання з метою отримання цієї допомоги від держави. Судова практика свідчить, що управління праці та соціального захисту населення дедалі частіше звертаються з позовами до суду про стягнення різних видів соціальної допомоги, вважаючи, що одержувачу ці кошти дісталися неправомірно. За оцінками міжнародних експертів, в Україні щонайменше 10 % соціальної допомоги виплачується неправомірно. Для порівняння: такі несправедливо отримані виплати могли перевищити заплановані щорічні державні видатки на забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг, вони зіставні з видатками, запланованими на утримання закладів освіти та охорони здоров'я [10].

Ситуація з неправомірними соціальними виплатами сільському населенню обумовлена його високою зайнятістю у неформальному секторі економіки, зокрема на умовах зовнішньої та внутрішньої трудової міграції селян. Її особливістю є зосередження у сільськогосподарському виробництві, яке здійснюється в особистих селянських господарствах. У західних регіонах України поширення набули виїзди селян на сезонні заробітки, у тому числі в галузях тваринництва та рослинництва, до сусідніх країн (Польщі, Німеччини). У сучасних умовах така неформальна зайнятість є об'єктивною необхідністю функціонування сучасного аграрного ринку праці, оскільки певною мірою амортизує негативні наслідки аграрного реформування.

Важливим і актуальним напрямом соціальної підтримки населення у сільських поселеннях України є практика надання субсидій на житлово-комунальні послуги. У 2018 р. уряд змінив підходи до призначення субсидій непрацюючим громадянам

Таблиця 1. Надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2014–2018 рр.

Показник	Тип поселення	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість сімей, яким призначена допомога протягом року, одиниць у розрахунку на 1000 наявного населення	всього	13	19	23	21	19
	у сільських поселеннях	26	37	45	41	37
	у міських поселеннях	7	11	14	12	11
Сума допомоги усього, тис. грн у розрахунку на 1000 населення	всього, од.	25,26	40,24	51,90	54,27	52,81
	у сільських поселеннях	56,02	86,70	108,94	115,16	113,18
	у міських поселеннях	11,67	19,54	26,55	27,28	49,89
Середній розмір допомоги, грн	всього	1922,37	2082,70	2223,47	2560,56	2795,17
	у сільських поселеннях	2131,88	2323,42	2435,66	2784,43	3056,22
	у міських поселеннях	1589,46	1728,83	1918,69	2225,84	2404,10

Джерело: [7–9].

працевдатного віку і за новими правилами їх диференційовано в сільській та міській місцевості, щоб державна підтримка надходила тим, хто хоче, але не може працювати. Так, в обласних центрах і містах обласного значення субсидія в таких випадках може призначатися за умови, що сім'я перебуває у складних життєвих обставинах або працевдатні члени сім'ї сплатили ЄСВ не менш як за два місяці перед місяцем звернення. Стосовно сільських поселень було враховано складну соціально-економічну ситуацію селян і забезпечено право отримувати субсидію селянам за умови, що працевдатні члени сім'ї не перебували за кордоном понад 60 днів [11].

На відміну від міських поселень, у селах є свої особливості щодо визначення категорій населення, що на пільгових умовах оплачують житлово-комунальні послуги. Норма про забезпечення державою педагогічних працівників, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерів, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих поселеннях і проживають у них, безплатним користуванням житлом з опаленням і освітленням, передбачено частиною третьою ст. 57 Закону України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту». Медичні та фармацевтичні працівники, які проживають і працюють у сільській місцевості й селищах міського типу, пенсіонери з їх числа також мають право на безплатне користування житлом з опаленням та освітленням (відповідно до пункту «ї» частини першої ст. 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я, частини п'ятої ст. 29 Закону України від 14.12.2010 № 2778-17) «Про культуру», абзацу першого частини четвертої ст. 57 Закону України «Про освіту». Зазначені пільги надаються за умови, що розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Величина такого доходу у 2017 р. становила 2240 грн, 2018 – 2470 грн, 2019 – 2690 грн.

Інші види соціального захисту сільського населення ґрунтуються на страховому принципі. Це: пенсійне забезпечення (Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.08.2003 № 1058-IV); загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працевдатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працевдатності; медичне (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV); а також на випадок безробіття (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III) у їхніх останніх чинних редакціях.

Ураховуючи той факт, що значна частина сільського населення зайнята у сільському господарстві неформально (зокрема у фермерських господарствах), вони не мають права отримувати зазначені вище виплати. Для стимулювання селян до державного соціального та пенсійного страхування урядом було впроваджено певні ініціативи. Так, від 1 січня 2018 року вступили в силу зміни до Закону України від 08.07.2010 № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», згідно з якими фермери зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах. Раніше фермерським господарствам було надано право здійснювати цей внесок добровільно. Нині у разі ухилення від взяття на облік або несвоєчасного подання заяви про взяття на облік платниками ЄСВ передбачено штраф у розмірі 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (170 грн) (п. 1 ч. 11 ст. 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»). Але у зв'язку з тим, що законодавством (зокрема,

ні Законом про ЄСВ; ні Порядком обліку платників єдиного внеску на загально-обов'язкове державне соціальне страхування, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 24.11.2014 № 1162) не встановлено термінів подання такої заяви, застосувати цей штраф проблематично — фактично немає дати, від якої встановлюється несвоєчасність подання заяви. Крім того, відповідно до ст. 165-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8074-10, до переліку осіб, на яких накладається адміністративний штраф за несвоєчасну сплату ЄСВ, фермерські господарства не входять. Тобто фактично можливість ухилитися від сплати внесків на соціальне страхування у фермерських господарств зберігається.

Особисті селянські господарства (ОСГ) також мають право, але не поспішають, укладати договори про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [12]. Це обумовлено такими причинами. По-перше, середньорічний розмір прибутків від виробництва та реалізації продукції ОСГ інколи не перевищує розмірів ЄСВ (особливо якщо враховувати сезонність сільськогосподарського виробництва). По-друге, договором про добровільну участь може бути передбачена одноразова сплата застрахованою особою страхових внесків за попередні періоди (роки) починаючи з 2004 р. Сума сплачених страхових внесків за кожний місяць не може бути меншою від мінімального страхового внеску. Він визначається шляхом множення мінімального розміру заробітної плати, встановленого законодавством на той час, за який здійснюється розрахунок сум страхових внесків. Наприклад, за період з 01.01.2004 до 30.03.2005 на 32 %, за період з 31.03.2005 до 31.12.2005 — 32,3 %; за 2006 р. — 31,8 %; з 01.01.2007 до 31.12.2010 — включно 33,2 %. Член ОСГ може користуватися накопиченим власним капіталом, пускати його в оборот і за потреби під час виходу на пенсію здійснити необхідний платіж, докупити страховий пенсійний стаж. Тому більшість селян не вважають за доцільне поспішати зі сплатою ЄСВ та здійснювати її на регулярній основі.

Пенсійне питання є надзвичайно актуальним саме для сільських поселень, адже чисельність пенсіонерів, які одержують пенсію в органах Пенсійного фонду, є досить значною (рис. 1). На 1 січня 2018 року зафіксовано 283 пенсіонери на 1000 наявного населення у сільських поселеннях та 255 — у міських (проти 285 та 270 осіб на 1 січня 2016 р. відповідно).

Варто відмітити, що в регіонах, які характеризуються високою питомою вагою сільського населення, — Івано-Франківській, Закарпатській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях, середній розмір призначеної місячної пенсії дуже низький: лише на 10–15 % перевищує прожитковий мінімум (рис. 2).

Потребує вдосконалення ряд законопроектів із питань пенсійного забезпечення населення, зокрема деяких його категорій. Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» задекларовано право на пільгове пенсійне забезпечення працівників сільгоспідприємств, відповідно до якого достроковий вихід на пенсію гарантується:

- чоловікам, які працюють трактористами-машиністами і безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства — після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;
- жінкам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — після досягнення 55 років і за наявності стажу на зазначених

роботах не менше 20 років, за умови виконання встановлених норм обслуговування;

- жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятьох і більше дітей, – незалежно від віку і трудового стажу.

Практична реалізація цієї законодавчої норми часто буває ускладнена неможливістю підтвердження наявності необхідного пільгового стажу. Так, працівники сільськогосподарських підприємств перерахованих вище категорій зобов'язані окрім трудової книжки надати довідки підприємств, установ, організацій або їхніх правонаступників з інформацією про зайнятість на шкідливих роботах упродовж повного робочого дня. Проблематичним є підтвердження фактичного виконання норм обслуговування корів та фактичного їх виконання на сільськогосподарських підприємствах через те, що належним чином не велася і ведеться необхідна документація щодо цього. Непоодинокими є випадки, коли ці підприємства були ліквідовані без правонаступників або взагалі на підприємстві відсутні первинні документи на підтвердження часу роботи на посаді, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах. У цьому разі законом передбачена процедура звернення селян до комісії, створеної при Головному управлінні Пенсійного фонду України, яка повинна ухвалити відповідне рішення.

Це додатково ускладнює процедуру призначення пенсії, оскільки крім певного переліку документів працівникам сільськогосподарських підприємств необхідно надати й інші документи, що можуть підтверджувати виконання робіт, які дають право на призначення пенсії на пільгових умовах. Якщо підприємство було ліквідовано без правонаступника, первинні документи втрачалися, оскільки архівні установи не брали на зберігання різні другорядні документи, які б могли підтвердити факт роботи певних працівників у шкідливих умовах (до 2013 року).

14 березня 2013 року наказом Міністерства юстиції України № 430/5 затверджено Перелік видів документів, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту громадян, що мають надходити до архівних установ у разі ліквідації підприємств, установ,

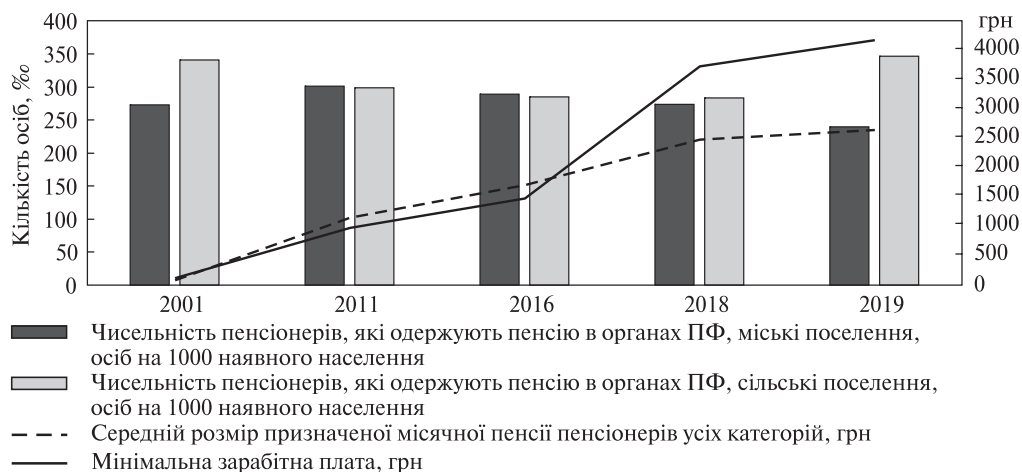

Рис. 1. Динаміка чисельності пенсіонерів, середнього розміру пенсії, мінімальної зарплати за типом поселень в Україні на 01.01.2001–2019 рр.

Джерело: Статистичні збірники «Соціальний захист населення України» за відповідні роки.

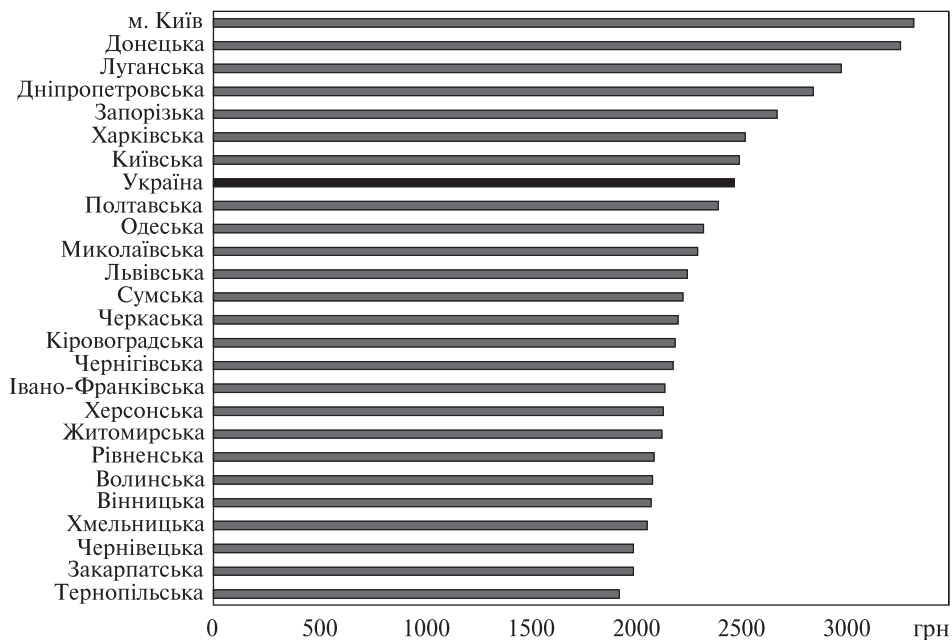

Рис. 2. Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерів усіх категорій в регіонах України на 01.01.2018 р., грн

Джерело: Статистичні збірники «Соціальний захист населення України» за відповідні роки.

організацій, які не належать до джерел формування Національного архівного фонду. Це важливий крок, орієнтований на соціальний захист права на пільгову пенсію сільськогосподарських працівників у випадку ліквідації сільськогосподарських підприємств без правонаступника. Враховуючи сучасні тенденції, у зону ризику потрапляють сільськогосподарські працівники тваринництва (в першу чергу у сфері виробництва молока, м'яса, але за виключенням птахівництва), яке перебуває в кризі у зв'язку з сильною конкуренцією на українському ринку із закордонними постачальниками, зокрема з Європи. Наприклад, імпорт м'яса та їстівних субпродуктів зростає значними темпами: з 80773,4 тис дол США у 2016 р. до 167660,4 тис. дол США у 2018 р., тобто майже вдвічі. Основна його частка з країн Європейського Союзу (Німеччини, Данії та Нідерландів) — понад 90 % від загального обсягу імпорту м'яса та їстівних субпродуктів. Виробництво ж м'яса, зокрема свинини, яловичини і телятини у сільськогосподарських підприємствах, на відміну від господарств населення, в Україні має тенденцію до скорочення.

Стосовно доцільності й ефективності законодавчо встановлених норм про призначення пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), варто зазначити, що основна частина молока в Україні виробляється у господарствах населення, тобто у неформальному секторі економіки. Так, у 2017 р. у сільськогосподарських підприємствах вироблялося 2765,7 тис. тонн молока та молокопродуктів у перерахунку на молоко, а у господарствах населення майже втричі більше — 7514,8 тис. тонн. Фактично, більшість жінок-доярок зайняті в особистих селянських господарствах без права на відповідний соціальний захист у похилому віці. Ті ж із них, які зайняті офіційно в агропромислових підприємствах,

стикаються з проблемами дискримінаційного характеру. Показовим є приклад корпорації «Мілкленд», яка у 2013 р. скоротила працівників через відкриття найбільшої в Європі надсучасної ферми на 6800 дійних корів у селі Красносільському Борзнянського району. Зі старої ферми звільнили 70 працівників, у тому числі доярок та телятниць. На нову ферму прийняли переважно чоловіків і тільки вахтовим методом — два тижні на роботі, два — вихідні. Живуть робітники у готелі поряд із фермою, працюють по 12 годин. На такі умови погодилися лише двоє місцевих, інші два десятки доярів — приїжджі [13].

Новітні українські ферми (особливо ті з них, що мають закордонних інвесторів) орієнтуються на стандарти, що сформувалися в агропромисловому секторі європейських країн. Там роботу з обслуговування корів виконують із використанням новітнього обладнання і працюють переважно чоловіки.

Аналогічна ситуація щодо недоцільності гендерного підходу під час призначення пенсій за віком на пільгових умовах складається і стосовно трактористів-машиністів. Техніка, що використовується для виробництва сільськогосподарської продукції на сучасних підприємствах, дає змогу знизити фізичні навантаження під час управління, а також має комфортні та облаштовані кабіни для роботи у будь-яких умовах. На практиці жінки-трактористки у меншості, однак вони є (про що свідчать дані про нагороди до Дня працівників сільського господарства України) і несправедливо обділені у ситуації з призначенням пенсій.

Сфера впливу спеціальних соціальних норм у разі призначення пенсій певним працівникам сільського господарства на практиці досить обмежена і тому виявляється неефективною та немотиваційною. Враховуючи сучасні тенденції та перспективи зайнятості сільського населення у сільському господарстві необхідно внести відповідні зміни у Закон України «Про пенсійне забезпечення» та врахувати її гендерні аспекти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене варто зазначити, що у перспективі в сільських поселеннях можна очікувати на збереження високого рівня потреб у соціальному захисті та пенсійному забезпеченні населення. Серед основних передумов цього: постаріння сільського населення; складність працевлаштування населення через віддаленість місць його проживання від міст і поселень, які є центрами економічної активності; автоматизація робочих місць і вивільнення з сільського господарства значної частки працюючих, збереження високого рівня неформальної зайнятості. Тому органи місцевого самоврядування вже сьогодні мають посилити соціальну роботу за основними напрямками, зокрема в частині: наближення соціального захисту до людей, забезпечення адресності в наданні соціальних послуг і допомог, координації діяльності всіх місцевих служб, забезпечення оперативності і якості їхньої роботи. З метою мінімізації ризиків соціального відчуження вразливих категорій сільського населення доцільно покращити його інформування через місцеві засоби масової інформації, шляхом запровадження та рекламування телефонних «гарячих ліній», організації зустрічей з громадянами за місцем проживання, розповсюдження інформації про законодавство, порядок обчислення та надання соціальних виплат. Дієвими є соціальні проекти електронного урядування, в рамках яких створюються вебпортали з системою зворотного зв'язку населення з працівниками редакції у форматі «постав питання — отримай відповідь».

Надзвичайно актуальною й ефективною є популяризація концепції соціальної відповідальності з одночасною розробкою соціальних, економічних та інституційних інструментів, засобів для заохочення підприємства до виконання соціально відпо-

відальної діяльності. Їх упровадження дає змогу розподілити фінансове та організаційне навантаження на органи місцевого самоврядування щодо соціальної підтримки сільського населення, зокрема шляхом використання позитивних наслідків еволюції соціального діалогу і соціального партнерства, яке в період децентралізації залучає до ділового співробітництва нових учасників, розширює предмет спільних зусиль соціальних партнерів, визначає нові способи впливу на соціальний розвиток. Подальший напрям досліджень має бути пов'язаний із визначенням нових механізмів соціального забезпечення сільського населення, у тому числі шляхом підвищення соціальної відповідальності усіх суб'єктів сільських громад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заяць Т.А., Дяконенко О.І., Кравцова Т.Г., Заяць В.С. Сільські поселення України: потенціал продуктивності // Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів / за ред. М.С. Пашкевич, Ж.К. Нестеренко; М-во освіти і науки України, Запор. нац. техн. ун-т, Нац. гірн. ун-т. — Дніпропетровськ, 2015. — С. 221–229.
2. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2017. — 368 с.
3. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. — Київ; Львів, 2018. — 184 с.
4. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін.]; за ред. О.М.Бородіної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. — Київ, 2012. — 320 с.
5. Рада ухвалила держбюджет — 2018 // Українська правда. — 7 груд. 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/7/7164746/> (дата звернення: 20.07.2019).
6. Верифікація дозволяє підтримати тих, хто справді потребує допомоги, і виявити шахраїв у сфері соціальних виплат // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу <https://www.minfin.gov.ua/news/view/veryfikatsiia-dozvoliaie-pidtrymaty-tykh-khto-spravdi-potrebuie-dopomohy-i-vyavyty-shakhraiv-u-sferi-sotsialnykh-vyplat?category=novini-ta-media&subcategory=vsi-novini> (дата звернення: 20.07.2019).
7. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: Стат. зб. / Державна служба статистики України. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.xls (дата звернення: 20.07.2019).
8. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: Стат. зб. / Державна служба статистики України. — 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2015.xls (дата звернення: 20.07.2019).
9. Чисельність наявного населення України: Стат. зб. / Державна служба статистики України. — 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_chnn2018xl.xls (дата звернення: 20.07.2019).
10. Як система соціальної допомоги культивує бідність // Економічна правда. — 27 берез. 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/03/27/63-5376/> (дата звернення: 20.07.2019).
11. Субсидії має отримувати людина, яка не може знайти роботу — Мінсоцполітики / Укрінформ. — 31.05.2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2471605-u-revi-skazali-hto-mae-pravo-na-subsidiu.html> (дата звернення: 20.07.2019).
12. Добровільна участь / Пенсійний фонд України. — 18 жовт. 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.pfu.gov.ua/35069-dobrovolna-uchast/> (дата звернення: 20.07.2019).
13. Суперферма у Красносільському дає нових безробітних / Портал Чернігова. — 21.11.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/50147-superferma-u-kranosilskomu-dae-novih-bezrobitnih.html> (дата звернення: 20.07.2019).

REFERENCES

1. Zajats, T.A., Diakonenko, O.I., Kravtsova, T.H., & Zajats, V.S. (2015). Silski poselennia Ukrainy: potentsial produktyvnosti [Rural settlements of Ukraine: potential output]. *Rozvytok ekonomiky Ukrainy pid vplyvom ekonomichnykh, sotsialnykh, tekhnologichnykh ta ekolohichnykh trendiv - The development of the Ukrainian economy under the influence of economic, social, technological and environmental trends*. M.S. Pashkevych, Zh.K. Nesterenko (Ed.). M-vo osvity i nauky Ukrainy. Zapor. nats. tekhn. un-t. Nats. hirn. un-t. Dnipropetrovs'k: NHU [in Ukrainian].
2. Libanova, E., Makarova, O., & Khmelevska, O. (Eds.). (2017). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: instytutysyne pidgruntya sotsial'noyi vidpovidal'nosti [Human development in Ukraine: the institutional basis of social responsibility]*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
3. Novikova, O.F., Sydorchuk, O.H., & Pankova, O.V. et al. (2018). *Stan ta perspektyvy sotsialnoi bezpeky v Ukraini: ekspertni otsinky [Social security status and prospects in Ukraine: expert assessments]*. K.; Lviv: Lvivskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia NADU; NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky promyslovosti [in Ukrainian].
4. Borodina, O.M., Prokopa, I.V., & Yurchyshyn, V.V. et al. (2012). *Sotsioekonomichniy rozvytok silskoho hospodarstva i sela: suchasnyi vymir [Socioeconomic development of agriculture and rural areas: a modern dimension]*. K: NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].
5. Rada ukhvalyla derzhbiudzheth-2018 [The Council approved the 2018 state budget] (2017). *Ukrainska pravda - Ukrainian Pravda*, 7 hrudnia 2017. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/20-17/12/7/7164746/> [in Ukrainian].
6. Veryfikatsiia dozvoliaie pidtrymaty tykh, khto spravdi potrebuie dopomohy, i vyiavyty shakhraiv u sferi sotsialnykh vyplat [Verification allows you to support those who really need help and identify fraudulent social payments]. (2018). *Ministerstvo finansiv Ukrainy - Ministry of Finance of Ukraine*. Retrieved from <https://www.minfin.gov.ua/news/view/veryfikatsiia-dozvoliaie-pidtrymaty-tykh-khto-spravdi-potrebuie-dopomohy-i-vyiavyty-shakhraiv-u-sferi-sotsialnykh-vyplat?category=novini-ta-media&subcategory=vs-novini> [in Ukrainian].
7. Zakhyst ditei, yaki potrebuut osoblyvoi uvahy suspilstva Statystychnyi zbirnyk [Statistical collection. Protection of children in need of special attention of society]. (2017). *Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrainy - State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.xls [in Ukrainian].
8. Zakhyst ditei, yaki potrebuut osoblyvoi uvahy suspilstva. Statystychnyi zbirnyk [Protection of children in need of special attention of society Statistical collection.] (2015). *Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrainy - State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2015.xls [in Ukrainian].
9. Chyselnist naiavnogo naselennia Ukrainy Statystychnyi zbirnyk [Population of the population of Ukraine Statistical collection]. (2018). *Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrainy - State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_chnn2018xl.xls [in Ukrainian].
10. Yak systema sotsialnoi dopomohy kultyvuie bidnist [As a social assistance system, it cultivates poverty] (2018). *Ekonomichna Pravda - Economic truth*, 27 bereznia 2018. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/03/27/635376/> [in Ukrainian].
11. Subsyydi maie otrymuvaty liudyna, yaka ne mozhe znaity robotu – Minsotspolityky [The subsidy should be received by a person who cannot find a job - the Ministry of Social Policy]. (2018). *Ukrinform - Ukrinform*, 31.05.2018. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2471605-u-revi-sk-azali-hto-mae-pravo-na-subsyidiu.html> [in Ukrainian].
12. Dobrovil'na uchast' [Voluntary participation]. (2018). *Pensijnyj fond Ukrainy. - Pension Fund of Ukraine*, 2018. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/35069-dobrovilna-uchast/> [in Ukrainian].
13. Superferma u Krasnosilskomu daie novykh bezrobotnykh [The Krasnosilsky super farm gives new unemployed people]. (2013). *Portal Chernihova - Chernihiv portal*, 21.11.2013. Retrieved from <https://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/50147-superferma-u-krasnosilskomu-dae-novih-bezrobotnih.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 11.09.2019.